

risâle kaleme alan Avni Ömer Efendi has topraklar kısmına paşmaklıkları da dahil etmiş ve bunların sultanların ihtiyaçları için ayrılan haslar olduğunu ve sultanların devletteki mansip sahipleri gibi azilleri söz konusu olmadığını kaydıyla tahsis edildiğini yazmıştır (Uzunçarşılı, *TTK Belleten*, XV/59 [1951], s. 386). Daha önceki Türk devletlerinde ise bu anlamda toprak tasarrufuna rastlanmaz, XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlılar'da da paşmaklık adıyla toprak tasarrufu görülmez. Önceleri padişahların vâlide sultan ve hanım sultanlara bazı mîrî yerleri temlik ettikleri veya timar olarak verdikleri, ancak bu tahsisatların özel bir adla anılmadığı bilinmektedir.

Vâlide sultan paşmaklıklarıyla ilgili en dikkate değer uygulamalar Vâlide Nurbânû Sultan ile Safiye Sultan'a aittir. III. Mehmed, 1004'te (1595-96) vâldesi Safiye Sultan'a geliri yüksek bazı zeâmetleri bir araya getirerek on yükten (1 milyon akçe) fazla geliri olan hassı paşmaklık olarak tahsis etti (Selânikî, II, 570). III. Murad da vâldesi Nurbânû'ya Yeni İl hassını ihsan etti. Bunun için Sivas yöresinde daha çok konar göçer Türkmen cemaatlerinin bulunduğu kesimde Yeni İl adıyla oluşturulan bir idarî birimin vergi gelirleri vâlide sultana ayrıldı. Hukukî sürece göre mîrî arazi, serbest mülk veya has paşmaklık şeklinde hânedana mensup sultanlara ve özellikle vâlide sultana tahsis ediliyor, daha sonra da bu tür paşmaklıklar vâlide sultanın serbest mülk olarak kurduğu hayratına vakfedilebiliyordu. Nitekim 991'de (1583) Yeni İl, vâlide sultan külliyesi için vakfa çevrilmişti. Nurbânû Sultan'ın Yeni İl hasları yılda 4 milyon akçe getiriyordu. I. Ahmed'in saltanatı sırasında 800.000 akçe daha artış gösterdi. Bu tür serbest mülklerde vakıf ve mülk sahipleri, yöneticileri idarî ve malî bakımdan bir serbestlik içinde hareket etmekte, mahallî idarecilerce tahkikat ve teftiş yapılamamaktaydı. Ancak paşmaklık haslar sahibi öldüğünde ileride yeniden tahsis edilmek için hazineye intikal ederdi.

Hânedana mensup sultanlara Anadolu ve Rumeli'de mîrî arazi ve köylerin paşmaklık olarak tahsisi XVII. yüzyılda giderek yaygınlaştı. IV. Murad'ın kız kardeşi Ayşe Sultan'a Narda'da (Yanya civarı), Gevherhan Sultan'a Gerebeniş kazasında, Ümmügülüm Sultan'a Halep'te paşmaklıklar verdiği ve buralara herhangi bir şekilde müdahalenin önlenmesini emrettiği tesbit edilmektedir. Naîmâ'ya göre Kösem Sultan yıllık 20 milyon akçeden fazla gelir getiren

beş hassa sahip olup bunlar Menemen, Zile, Gazze, Kilis ve İzdin idi (*Târih*, V, 112). Bunlardan İzdin daha önce Turhan Vâlide'nin, Zile ise Safiye Sultan'ın paşmaklık haslarına dahildi.

Paşmaklıklar voyvodalar aracılığıyla yönetilirdi. Voyvodaların bu görevde karşı karşıya kaldıkları en önemli mesele vergi tahsili sırasındaki bölgedeki şer'î ve örfî idarecilerle anlaşmazlığa düşmeleridir (Sultan İbrâhim'in kardeşi Fatma Sultan'ın Boyabat'taki paşmaklıklarıyla ilgili anlaşmazlık için bk. BA, MD, nr. 90, hk. 309). Bazan da tahsis edilen paşmaklıklara el konabiliyor ve bunlar padişah haslarına katılıyordu (BA, MD, nr. 82, hk. 56). XVIII. yüzyıldan itibaren hânedana mensup sultanlara tahsis edilen arazi için paşmaklık terimi kullanımına son verilmiş ve bunlar has tabiriyle anılmaya başlanmıştır (bk. HAS).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 6, hk. 62; nr. 7, hk. 1414, 1966, 1989; nr. 51, hk. 4; nr. 85, hk. 11, 93, 420, 556; nr. 90, hk. 192, 296; BA, Cevedet-Saray, nr. 546, 780, 796, 868, 897, 992; Selânikî, *Târih* (İpşirli), II, 570; Naîmâ, *Târih*, V, 112; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 416; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 149, 157, 165; a.mlf., "Kanun-ı Osmanî Mehfûm-ı Defter-i Hâkanî", *TTK Belleten*, XV/ 59 (1951), s. 386; L. P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükûmranlık ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1996, s. 282-288; İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul 2006, s. 134, 159, 188, 190; M. Tayyib Gökbilgin, "Başmaklık", *İA*, II, 333-334; H. Bowen, "Başmaklık", *E²* (Ing.), I, 1079-1080.

 MEHMET İPŞİRLİ

PATANİ

Tayland'ın güneyinde bir bölge ve yönetim birimi
(bk. TAYLAND).

PATANİ, Şeyh Dâvûd

(bk. DÂVÛD el-FETÂNİ).

PATNA

Hindistan'ın Bihâr eyaletinde eyalet merkezi olan tarihî bir şehir.

Hint alt kıtasının kuzeydoğusunda ve Ganj nehrinin güney (sağ) yakasında kuzey kollarından Gandak'ın nehre karıştığı yerin karşısında kurulmuştur. Patna isminin Sanskritçe'de "liman" anlamını taşıyan **pattan** kelimesinden geldiği sanılmaktadır. İlk adı Pataliputra olan ve zaman içerisinde Palibothra, Kusumpur, Pushpapura, Azimâbâd adlarıyla da anılan şehrin

tarihi milâttan önce V. yüzyıla kadar gitmektedir. Milâttan önce IV. yüzyılda Budizm'in kurucusu Budha tarafından ziyaret edilmesiyle dinî bir hüviyet alan şehir milâttan sonra IV. yüzyılda Gupta Krallığı döneminde büyük önem kazandı; fakat ardından gerilemeye başladı. Delhi Sultanlığı zamanında Afgan Şîr Şah Sûr, 1541'de burayı Bihâr eyaletinin merkezi haline getirerek idarî binalar yaptırdı ve bir kale ile tahkim etti; ayrıca güneydoğuda Kalkûta'ya, kuzeybatıda Peşâver'e uzanan yollar yaptırdı. Şîr Şah, günümüzde Hindistan ve Pakistan'ın para birimi olan rupinin dayandığı gümüş sikke "rupayyâ"yı da burada bastırdı. 1574'te Ekber Şah tarafından Bâbürlü topraklarına katılan Patna daha da gelişti ve yine eyalet merkezi seçilerek pek çok idarî ve dinî mimari eserle bezendi. Evrengzîb'in torunu Bihâr Valisi Azimüşşân şehrin adını 1704 yılında Azimâbâd olarak değiştirdi ve Mughalpara, Şahganj, Divan isimli yeni mahalleler kurdurarak nüfusunun artmasını sağladı. Bâbürlüler'in zayıflamasıyla birlikte Bengal Newvâbliği'nin merkezi olan şehir ticarî canlılığını korudu. İngilizler 1620'de burada bir temsilcilik açtı. Ardından Fransızlar ve Hollandalılar da geldi. Şehir bölgede özellikle ipek, barut, afyon ve çivit ticaretinin yapıldığı uluslararası bir merkez haline aldı. Patna, 1857 Hint ayaklanmasının ve Hindistan Vehhâbî Hareketi olarak bilinen İngiliz karşıtı olayların en önemli merkezlerinden biridir. 1921'de İngilizler tarafından şehrin adı tekrar Patna'ya çevrildi.

Nâdir Şah'ın Delhi'yi zaptetmesinin (1739) ardından pek çok tanınmış İrânî ilim adamı, edip, şair ve sanatkar Patna'ya yerleşti. Patnalı önemli âlimler arasında Bîdil, Gulâm Hüseyin Han, Ali İbrâhim Han, Ebü'l-Hasan Ferd, Azimâbâdî ve Seyyid Süleyman Nedvî zikredilebilir. Şehrin mimari dokusu zaman içerisinde bölgede hüküm süren kültürleri yansıtmaktadır. Bugüne ulaşan en erken tarihli cami, Bengal Sultanlığı devlet adamlarından Seyyid Hüseyin Şah tarafından 1489'da yaptırılan ve 1649'da tamir ettiren kişinin adıyla tanınan Haccâm Camii'dir. 1616 tarihli Mirza Mâsum Camii siyah bazalt kapısı ile ünlüdür. Şah Cihan döneminde (1628-1657) Şehzade Pervîz'in inşa ettirdiği Pathar ki Mescid şehrin Mangal Talao kesimindedir. Mîr Eşref Camii de (1773-1774) tarihî camiler arasında yer alır. Şîr Şah Camii, Medrese Camii (1630), Newvâb Heybet Camii (1748) ve Newvâb Münirüddeve Türbesi de (1759) önemli mimari yapılarıdır. Sih inancının onuncu "guru"su (imam) Govind

Singh'in doğum yeri olan Patna'da ayrıca önemli bir Sih tapınağı (Takht Harmandir) bulunmaktadır.

1917'de kurulan Patna Üniversitesi Hindistan'daki başlıca eğitim kurumları arasındadır. Üniversiteye bağlı on bir fakülte ve yüksek okuldan bazıları şunlardır: Maulana Azad College of Engineering and Technology, National Institute of Technology, Patna Medical College and Hospital, Science College ve Patna College. Patna'nın Bankipûr kesiminde 1891'de açılan Hudâbahş Kütüphanesi barındırdığı Arapça, Farsça ve Urduca nâdir yazma eserlerle bütün dünyada tanınmıştır. Patna medreseleri arasında Medrese-i İslâmiyye Şemsülhüdâ ve Medrese-i Hanefiyye zikredilebilir. Bölgenin en önemli ticaret merkezi olan şehir gelişmiş kara, hava ve nehir ulaşımı imkânlarına sahiptir. Ekonomisi daha çok çevresinde yapılan tahıl, şeker kamışı, susam ve pirinç tarımı, dericilik ve el sanatlarına dayanmaktadır. Patna'nın nüfusu 1.285.470'tir (2001).

BİBLİYOGRAFYA :

N. Kumar, *Image of Patna*, Patna 1971; S. Gopal, *Patna in the 19th Century: A Socio-Cultural Profile*, Calcutta 1982; *Patna Through the Ages* (ed. Oeyamuddin Ahmad), New Delhi 1988; Syed Mohammad, *Old Muslim Inscriptions at Patna*, Patna 1993; H. Beveridge, "The City of Patna", *The Calcutta Review*, Calcutta 1884, s. 211-222; A. Wink, "Patna", *EP* (İng.), VIII, 287; Qeyamuddin Ahmad, "Azimâbâd", *Elr.*, III, 259-260.

AZMÎ ÖZCAN

PATRİK

Hıristiyanlığın doğu kiliselerinde başpiskoposlara verilen dinî ve idarî unvan.

Sözlükte "baba, yönetici, bir kavmin ya da ailenin reisi" gibi anlamlara gelen **patrik** (Yunanca patriarches, Latince patriarcha) kelimesi, Eski Ahid'in Yunanca tercümesiyle (Septuagint) Yeni Ahid'de günlük dilde "baba" mânâsına kullanılmıştır. Ayrıca başta İbrâni ataları (İbrâhim, İshak ve Ya'küb), İsrâiloğulları'nı oluşturan on iki kabilenin liderleri ve Kral Dâvud olmak üzere İsrâil kavminin ileri gelenlerini nitelemektedir (Tekvîn, 17/4; Çıkış, 3/6; Tesniye, 26/5; Resullerin İşleri, 2/29, 7/8-9; İbrâniler'e Mektup, 7/4). Sonraki dönemlerde patrik kavramı hıristiyanlar tarafından özel itibara sahip piskoposlar için dinî bir unvan şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede ilk defa Kadıköy Konsili'nin (351) ardından Nazianzuslu Gregory bir saygı ifadesi olarak yaşlı piskoposları patrik sıfatıyla

la anmıştır. V. yüzyıldan itibaren daha özel bir mânâ kazanan bu sıfat Roma ve İstanbul piskoposları için kullanılmış, İmparator I. Iustinianos zamanında (524-565) bir unvan haline gelmiştir. Iustinianos, 123. imparatorluk bildirgesinin / yasanın üçüncü bölümünde eski Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ün en mübarek başpiskopos ve patriklerinden söz etmektedir. Iustinianos'un bu patrikliklerden bahsetmesi ve her patriğin kendine bağlı olan bölgeyi kilise kanunlarına göre idare etmesi, patrik sıfatının kendilerini havâri geleneğine dayandıran kiliselerin liderleri için kullanılan resmî bir unvan olduğunu ortaya koymaktadır. Patrik unvanı 692'deki Trullo Konsili'nin ikinci ve yedinci kanonlarıyla kilisenin resmî terminolojisine girmiştir.

Roma imparatorluk yasalarına göre bu beş patriklik hemen hemen eşit düzeye sahipti. Onların birbirini tanımaları, karşılıklı anlayış ve iş birliği içinde İsa Mesih'in mistik bedeni olan kiliseyi idare etmeleri öngörülüyordu. Bunlar, kendi patrikliklerine başkanlık etmelerine rağmen diğer piskoposlardan daha yüksek bir piskoposluk gücüne sahip değildi. Hıristiyan geleneğine göre de bu beş piskoposluğun bütün piskoposları eşitti; çünkü hepsi de bir havâriye ulaşan silsileye katılmaktaydı ve hepsi doğru inancın muhafızları olarak görülmüyordu. Bir patriğin piskoposluk gücünün diğer piskoposlarla aynı olmasına ve patriklik sıfatının temelde bir şeref pâyesini olarak kullanılmasına rağmen yine de patriğin kendi piskoposluk bölgesinin idarecisi rolünde olması ona birtakım imtiyazlar ve ahlâkî otorite sağlıyordu. Meselâ İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklerinin kendilerine bağlı olan bölgelerde yapılan piskoposluk seçimlerini onaylama ve bölgelerinin, başşehirlerinin yahut eyaletlerinin ana merkezlerinin metropolitlerini tayin etme hakkı Roma'ya aitti. Patrikler, ahlâkî konularda idareleri altındaki piskoposlar ve genel olarak kiliseyle ilgili şikâyetleri dinleme ve gerektiğinde piskoposları yargılama yetkisine sahipti. Aynı şekilde kendi bölgelerinde dinî konularda ortaya çıkan sorunları çözmek üzere bölgesel konsil / sinod toplama yetkileri vardı.

Patrikliklerin her biri otosefal karaktere sahipti, yani kendi idarecisini / patriğini kendisi seçebilmekteydi. Kilise terminolojisinde bu duruma Pentarcy (beş kiliseden müteşekkil yönetim) doktrini adı veriliyordu. Roma ve İstanbul patriklikleri arasında zaman zaman gerginlik yaşanması-

na rağmen Pentarcy doktrini 1054'teki büyük bölünmeyle Katolik ve Ortodoks kiliselerinin tamamen birbirinden kopmasına kadar varlığını sürdürmüştür. Büyük bölünme sonucunda İstanbul Patrikliği, Ortodoks kilisesi başpiskoposluğunun merkezi haline gelmiştir. Rus Ortodoks Kilisesi'nin gelişmesi ve başpiskoposluğun XIV. yüzyılda Kiev'den yeni başşehir Moskova'ya taşınmasıyla birlikte bu kilisenin otosefelliği 1598'de resmen kabul edilmiştir. XIX. yüzyılda milliyetçilik akımının Avrupa'yı kuşatmasının ardından ortaya çıkan bağımsız devletler bünyesinde kendilerini bu devletlerle özdeşleştiren pek çok otosefal kilise ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak patriklikler çoğalmış; başlangıçta sadece eskiliği, havâriiler tarafından kurulması ve Roma İmparatorluğu bünyesindeki saygınlıkları dolayısıyla prestijli konumda olan beş başpiskoposluğun ruhanî idarecileri için kullanılan patrik unvanı bu çerçevenin dışına çıkmıştır.

Günümüzde Ortodoksluk bünyesindeki sekiz kilise patrikler tarafından yönetilmektedir. Bu kiliselerdeki patrik seçimlerinin o kilisenin kurallarına uygun biçimde yapılması öngörülmekle birlikte seçim daha çok patriklerin ikamet ettikleri bölgenin sinodları tarafından gerçekleştirilmektedir. Patrik unvanı bugün yaygın ola-

Rum patriğini tören kıyafetiyle tasvir eden XVIII. yüzyıl başlarına ait resim (Jean Baptiste van Mour, *Recueil de cent estampes: Representont du différentes nations du Levant*, Paris 1714, lv. LXVI)

